

I. ULUSLARARASI TÜRKÇE EDEBİYAT KÜLTÜR EĞİTİM SEMPOZYUMU

1ST INTERNATIONAL TURKISH LITERATURE CULTURE EDUCATION SYMPOSIUM

BİLGE TONYUKUK'UN ANISINA IN THE MEMORY OF BİLGE TONYUKUK

BİLDİRİ KİTABI | PROCEEDINGS BOOK

Editörler: Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ - Prof. Dr. Osman MERT

Yayıma Hazırlayanlar: Doç. Dr. Faruk POLATCAN - Dr. İsmail ÇOBAN - Doç. Dr. Onur ER

Düzenleyen / Organizer

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Derneđi

Destekleyenler / Supporters

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu

Türk Dil Kurumu

Bursa Uludađ Üniversitesi

Mersin Üniversitesi

Artvin Çoruh Üniversitesi

Batı Kaspî Üniversitesi

Priştine Üniversitesi

Gürcistan Teknik Üniversitesi

Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi

BUGU Dil ve Eğitim Dergisi

ISBN: 978-625-44303-1-2

TEKE AKADEMİ: 2

Bursa, 2020

Yayımlayan: TEKE AKADEMİ

Editörler: Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ - Prof. Dr. Osman MERT

Yayıma Hazırlayanlar: Doç. Dr. Faruk POLATCAN - Dr. İsmail ÇOBAN - Doç. Dr. Onur ER

Kapak Görseli: Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP

Kapak Tasarımı: Öğr. Gör. Mehmet Fatih KILIÇ

Grafik Tasarımı: Öğr. Gör. Mehmet Fatih KILIÇ

ŞİNASİ'NİN MÜNÂCÂT ŞİİRİ VE TERCÜMAN-I AHVAL MUKADDİMESİ BAĞLAMINDA YENİ İNSAN TİPİ

Elif ÖKSÜZ GÜNEŞ*

Öz

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile Osmanlı Devleti askerlik, ekonomi, eğitim ve bireysel haklar hususlarında değişim ve dönüşüm sürecine geçiş yapar. Fermada can emniyeti; ırz, namus, malın korunması; vergi tayini; askerlerin nasıl çağrılacağı ve askerliğin süresi olmak üzere dört temel aşama yer alır. Rütbelere ya da makamlarına bakılmaksızın herkesin işlediği suçun gereğine uygun olarak cezalandırılacağı, suç sabitlenene kadar kişinin suçsuz olacağı, kişinin işlediği suçtan akraba ve mirasçıların sorumlu tutulmaması gerektiği gibi konular ise bireysel hakların öncelendiğinin göstergesidir. Bu süreçte gazetenin ve edebiyatın gücünden yararlanılarak politik katılımın önem kazanması ile dilek ve şikâyetleri belirten mektupların artması en önemli hususlardır.

Tanzimat Dönemi aydınlarından ve sanatkârlarından İbrahim Şinasi, yazınsal faaliyetlerin ve gazete yayıncılığının halkı bilinçlendirme ve kamuoyu oluşturmadaki işlevinin farkında bir aydındır. Düşüncelerin aktarımı, paylaşımı, kitleyi uyandırma ve yönlendirme maksadıyla gazetenin olanaklarından yararlanırken; hürriyet, hak, sorumluluk, adalet, eşitlik, akıl, vatanseverlik gibi kavramlar çerçevesinde oluşturduğu düşünsel ve duysal eserlerini de bu çerçevede düzenler. "Münâcât" başlıklı şiirinde insanın yaratıcıya karşı sorumluluklarının yanı sıra insan olmanın gereği olarak haklara sahip olduğunu dile getirerek insan ve Yaratıcı arasındaki ilişkiye yeni boyut kazandırır. Tercüman-ı Ahval gazetesinin mukaddimesinde ise insan/vatandaş-devlet arasındaki hak ve sorumluluk ilişkisi hakkında değerlendirmelerde bulunur. Böylece sorumluluk bilinci kazanan, kulluktan birey olmaya geçiş yapan, haklarının farkına varan yeni insan tipinin doğumuna zemin hazırlar.

Bu çalışmada Tanzimat Fermanı'nın bireysel hakları vurgulayan maddeleri bağlamında Şinasi'nin "Münâcât" şiiri ve "Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi" çözümlenerek iki metin, insan hakları ve sorumluluk bilinci ekseninde değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Şinasi, Tanzimat Fermanı, Münâcât, Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi, yeni insan tipi.

NEW HUMAN TYPE REGARDING ŞİNASİ'S POEM, MÜNACAT, AND TERCÜMAN-I AHVAL PREAMBLE

Abstract

Ottoman Empire goes through a process of change and transformation in terms of military, economy, education and individual rights with the declaration of the Imperial Rescript of Gülhane. The rescript includes four basic regulations on security of life; protection of honour, virtue and property; taxation; levying troops and their duration. The regulations such as punishment of everybody corresponding to his crime without considering his rank and position, the presumption of innocence until his guilt has been

* Dr. Öğr. Üyesi; Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
elif.oksuz@hotmail.com

proven and not holding one's relatives and heirs responsible for his crime show that individual rights are prioritized. The most important issues are the significance of political participation by means of the power of newspaper and literature, and the increase in the number of letters concerning wishes and complaints.

İbrahim Şinasi, one of the intellectuals and poets during the Tanzimat era, is aware of the function of literary activities and newspaper publishing in raising awareness among the people and forming public opinion. Making use of the opportunities of newspaper with the aim of transferring and sharing thoughts, awakening and directing the crowds, Şinasi organizes his intellectual and sensual works within the framework of concepts such as independence, rights, responsibility, justice, equality, wisdom and patriotism. In his poem, "Münâcât", he brings a new perspective to the relationship between human and the Creator by means of reflecting that human has rights as a result of being human along with his responsibilities towards the Creator. In the preamble of the newspaper, Tercüman-ı Ahval, he discusses the relationship of rights and responsibility between human/citizen and state. Thus, he paves the way for the birth of new human type who has gained sense of responsibility, has become an individual rather than a servitude and has become aware of his rights.

This study analyses these two texts, "Münâcât" and "Tercüman-ı Ahval Preamble", in terms of the articles of the Imperial Rescript of Gülhane emphasizing the individual rights and within the framework of human rights and responsibility.

Keywords: Şinasi, the Imperial Rescript of Gülhane, Münâcât, Tercüman-ı Ahval Preamble, new human type.

Giriş

Osmanlı Devleti özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra uğradığı büyük toprak kayıplarını önlemek amacıyla çeşitli adımlar atar. Bu süreç askerlikte, ekonomide, eğitimde ve bireysel haklar hususunda düzenlemelerin yer aldığı Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile devam eder. Fermanla belirtilen temel maddeler canın, malın, namusun korunması; vergi tayini; askerlerin nasıl çağrılacağı ve askerliğin süresi hakkındadır. Ancak bunların yanı sıra suç sabitlenene kadar kişinin suçsuzluğu; işlenen suçtan mirasçılarının sorumlu tutulmamaları gerektiği, herkesin kendi malı üzerinde tasarruf hakkının olduğu ve buna müdahale edilemeyeceğine dair bireysel haklar öne çıkarılır. Tanzimat'la başlayan süreçteki ön önemli hususlar politik katılımın önem kazanması; dilek ve şikâyet mektuplarının artmasıdır. Yeni bir medeniyetin etki alanına girmeye başlayan devletin siyasi bir atılımı olan fermanla vatandaşa verilen hakların; hürriyet, hukuk, adalet, eşitlik, akıl, medeniyet gibi kavramların halka yayılması için gazetenin eğitici ve edebiyatın dönüştürücü gücünden yararlanılır.

Tanzimat Dönemi "Türk edebiyatında yeniliklerin ve değişimlerin miladı[dır]" (Eliuz, 2009, s. 23). Bu süreçte gazeteci kimliği yazarlık ve şairliğinin önüne geçen sanatkârlardan İbrahim Şinasi, hem edebi metinlerinde hem de fikir yazılarında Tanzimat Fermanı'nın tanıdığı hakları halka daha sade bir dille aktarmanın yollarını arar. Bu bağlamda kendi dönemindeki yazar ve şairlere, tüm aydınlara yol gösterici işlevi yüklenir. Metinlerini Osmanlı Devleti'nin yüzünü Batı'ya çevirdiği yenileşme süreci ile gelen akıl, medeniyet, adalet, kanun, millet, vatan ve devlet gibi kavramlar çerçevesinde kurgular. Fikrî ve sanatsal düzlemi saran bu kavramlar, Türk sosyal ve siyasi hayatında daha önce de bulunmakla beraber Şinasi'nin şiirlerinde ve yazılarında yeni anlam kategorileri kazanır. Akıl, Divan Edebiyatı metinlerinde gönül-akıl diyalektiğinde daima kalpten/ gönülden sonraya yerleştirilen bir kavramdır. Allah'a,

peygamberlere ve sevgiliye olan aşkın ölçüsü gönüldür. Şinasi'nin metinlerinde Allah'ı kavrama, bilme ve sevme edimi ancak akıl ile gerçekleşebilir. Akıl ancak 'bilme' işini gerçekleştirdikten sonra sevgiliye mantıklı sözler söylenebilir ve içten davranışlar sergilenebilir. Çünkü ona göre iradeye düzen veren şey akıldır. Bir kasidesinde bu durumu "Dilin iradesini başta akl eder tedbir" mısraıyla dile getirir. Akıl gibi adalet ve kanun kelimeleri de Divan edebiyatında Allah'ın ve sevgilinin insiyatifi çerçevesinde anlamlandırılan ve kullanılan kelimelerdir. Şinasi, bunları hukuki bir terim biçiminde edebî dünyaya dâhil eder. "Şinasi'nin düşünce dünyasının temelinde yatan adalet kavramı özünü Tanzimat'ın ruhundan al[ır]. İnsanın insanca yaşaması için tek ve vazgeçilmez değerdir" (Parlatır, 2006, s.87). Türk Devlet ve İslam anlayışının da önem verdiği adalet kavramı, Osmanlı Devleti'nin 'düzeni ve devamlılığı' açısından zorunlu ve gereklidir ki geleneksel süreç dikkate alındığında 'daire-i adliye'nin yönetim sisteminin esasını oluşturduğu görülür. Şinasi ise, geleneksel adalet anlayışını modern/yeni tarzda yeniden üretmeye çalışır. Tanzimat Fermanı'nın can, mal, namus emniyeti; vergi tayini ve askerlikle ilgili hükümlerinin yanı sıra diğer sosyal ve kişisel haklarının, herkesi kapsayıcı, eşit bir uygulama şeklinde olduğuna ve aynı hukuki kapsamı içerdiğine dikkat çekmeyi amaçlar. Şinasi, eşitliğin işlerlik kazanması için kanunlara ihtiyaç duyulduğundan hareketle var olan şer'i kanunlara ek olarak ferman ile verilen hakların şekillendirdiği yeni bir sosyal düzenin ve yeni kanunların oluşturulmasının gerekliliğini vurgular.

Fransız İhtilali ile etki alanı belirginleşerek hem Avrupa'nın hem de Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına zemin hazırlayan vatan, milliyetçilik ve millet kavramlarına Şinasi, şiirlerini bir araya Müntehabat-ı Eş'ar'da yer alan "Milletim nev'i beşerdir vatanım rûy-ı zemin" mısraı ile yeni bir bakış açısı kazandırır. Ayrılmaların ve parçalanmaların yaşandığı dönemde bütünleyici ve birleştirici söylem geliştirmeye çalışır. Onun bu çabasını parçalanma sürecini durdurma; çok uluslu yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki milletleri bir arada tutma gayreti şeklinde yorumlamak mümkündür. Sanatkârın 'devlet' kavramına yaklaşımı ise 'millet'ten ayrı değildir; devlet ve milletin birbirini besleyen tamamlayıcı unsurlar olduğu kanısındadır. Devlet halkı korumak, kollamak, bütün tebaasına eşit muamele etmekle sorumludur; halk da devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmek ile yükümlüdür. Onun devlet-halk bağıntısında istek, talep, hak ve sorumluluk ilişkisinin sağlıklı işlemesi ve sürekli bir iletişim sağlanabilmesi için en gerekli araç gazetedir. "Batılı anlamda gazetenin gerçek kimliğini ve gazetecilik mesleğinin temel ilkelerini ve değerlerini Paris'te tanı[r]ve onun geniş okuyucu kitlesi üzerindeki nüfuzunu yakından yaşa[r]" (Parlatır, 2006, s.80). Paris'te edindiği bilgi ve tecrübeyi yurduna taşımak arzusu doğrultusunda özel gazetecilik alanında ilk adımları atar. Zira Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin önemli araçlarından olan Takvim-i Vekayi resmi bir hüviyete sahiptir. Yöneticilerin ve halkın kişisel görüşlerinden ziyade padişahın ziyaretleri "nişan törenleri, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'deki ilerlemeler, askerlik eğitimi, iç isyanların bastırılması ve Avrupa'daki bilimsel gelişmelerle ilgili haberlere daha öncelikli yer veril[ir]" (Korkmaz, 2009, s. 27). İlk özel gazete şeklinde tanımlanan William Churchill'in çıkardığı Ceride-i Havadis ise ilmî ve edebî gibi görünmesine rağmen "İngilizlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarına yönelik bir kamuoyu oluşturmak" (Korkmaz, 2009, s. 27) amacına hizmet etmektedir. Şinasi ve Ağâh Efendi'nin yayın hayatına birlikte girdirdikleri Tercüman-ı Ahval, bu nedenle Türklerin çıkardığı ilk özel gazete niteliği taşır. Bu gazetenin mukaddimesinde azınlıkların kendi dilleri ile çıkardıkları gazetelerin olduğunu belirtilerek "*Osmanlı gazetelerinin bahsine gelince, gayr-i resmi bir varakanın devam üzre çıkarılmasında her nasılsa şimdiye kadar millet-i hakimeden hiç kimse ihtiyar-ı zahmet etmemiştir*" ("Tercüman-ı Ahval" Sazyek

ve Sazyek, 2008, s. 373) tespiti ile daha önce ‘millet-i hâkime’ sıfatıyla bahsedilen Müslümanların gazete çıkarma girişimlerinde bulunmamalarını eleştirir. Şinasi, Tanzimat Fermanı’nın sağlamış olduğu adalet sayesinde kendilerinin bu gazeteyi çıkardıklarını söyler ve izin veren tüm kurumlara teşekkürünü ifade eder; halkla devlet arasındaki karşılıklı görev ve sorumlulukları dile getirir. Devletin ve milletin siyasi, sosyal olaylar hakkındaki düşüncelerini aktarma aracı, hür fikirlerin ifade mecrası olarak gördüğü gazeteye gençlerin/ yeni neslin eğitilmesi açısından ‘okul’ niteliğini yapar. İnsanı dünyevi bir varlık şeklinde değerlendirir, onu çevreleyen evreni tanımasını ister, evrenin parçası olduğu gerçeğini insana hatırlatır. Şinasi’nin insana ontolojik varlığını kavratma aşamasında ilk girişimi, yeni bir yönetilen tipinin doğuşuna yöneliktir. Çünkü “bireyin toplumdaki özerk bir unsur olarak anlam ve önemi belirlemeye başladıkça fırsat yapısındaki önemi[n] art[acağı]” (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, s. 32) ileri sürer. Bu yönetilen tipinin Münâcât’ta Yaratıcı ve Tercüman-ı Ahval’de devlet-vatandaş şeklinde gösterilen kulluk ile ilintili mekanizmayı düzenleyerek varlığını inşa etme çabası içine girdiğine dikkat çeker. İnşa içerikli bu yönelim Tanzimat Dönemi’nin “kendi kendini yetiştiren, eleştiren ve yeni ufuklar aramaya başlayan insanın ilk örneği[ni]” (Ortaylı, 2017, s. 18) yaratır. Ona göre aydın/ lar kulluk, itaat ve korku geleneğini değiştirmeye çalışırlar. Tercüman-ı Ahval’den sonra tek başına çıkardığı Tasvir-i Efkâr gazetesinde de aynı tutumu devam ettirir. Tasvir-i Efkâr’da “o zamana değin, değil basılı malzemelerde, şifahi bile söylenmesinden çekinilen meşrutiyet ve hürriyet kelimeleri[ni]” (Ulusoy Nalcıoğlu, 2005, s. 257) kullanır. Mukaddimede gazeteyi, halkın kendi yaraları hakkında düşünme fırsatı veren, halka hizmet eden, bu hizmeti yalın bir dille gerçekleştirmesi gereken bir vasıta olarak değerlendirir. İlk cümleden itibaren devlet ve vatandaş/ millet arasındaki etkileşime dikkat çeker: “Her bir devlet, idaresine müvekkel olduğu bir hey’et-i mecmua-i milliyenin bekasıyla payidar ve hayr u menafiine muvafık surette tedbir-i meham eylemekle, kaviü’l-iktidar olmak kaziyesi, manend-i bedihi-i ulâ bürhandan müstağnidir” (“Tasvir-i Efkâr” Sazyek ve Sazyek, 2008, s. 376). Millet eksenli bir devlet tarifi yaparken devleti “milletin işlerini üstlenmiş bir vekil olarak kabul ed[er]” (Yanardağ, 2010, s. 11) ve vekili olduğu milletin iyiliğine, yararına önlemler alarak iktidarını güçlendirebileceğini ileri sürer. Şinasi’nin şiirlerinde ve düzyazılarında yeni bir yöneten ve yönetilen profili belirlemeye yönelik söylemler geliştirmesinde dönemin siyasi ve sosyal anlamdaki düzenlemelerin belirleyici rol oynadığı görülür.

Şinasi’nin Münâcât Şiiri ve Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi Bağlamında Yeni İnsan Tipi

İnsanın duygularının ve düşüncelerinin estetik biçimde aktarımı olan yazma edimi, Tanzimat Dönemi’nde yeni bir medeniyete yönelmenin en etkili eyleyenleri hâline gelir. Dönemin aydınları Batı’dan edindikleri bilgiyi, tecrübeyi ve dünyaya yeni bakış açısıyla yaklaşmayı yazı aracılığı ile toplumun her kesimine yaymak; Osmanlı Devleti’nin hâlihazırdaki gerilemesini durdurmak isterler. Bunun için de yeni bir zaman ve zeminde yaşadıklarının bilincinde olan aydınlar toplumun tabanından başlayarak farkındalık yaratmayı kendilerine görev addederler. Halka ulaşmada ulak olarak gördükleri gazetede, bilgilendirici yazılarını edebi formdaki eserlerinin mesajlarıyla aynı düzlemde birleştiren metinler kurarlar. Özünde geçmişten kopmadan “insanın köleleştirildiği monarşiler zamanının son kalıntılarına hücum ede[n]” (Durmuş, 2014, s. 241) yeni bir yönetilen tipine zemin hazırlamaya çalıştıkları yazılarında ‘güç ve otorite’ eksenli değerlendirmelerde bulunurlar. Yönetilenin hem Allah’la hem de “İslam toplumunun sosyolojik bir mensubiyet ve bilinç parametresi olan ‘kul/’kulluk’ kavramlarıyla olan bağı” (Durmuş, 2014, s. 241) irdelenir. İnsanın Yaratıcı ile ilişkisindeki konumu

sorgulanarak Allah'a yabancılaşma ve iletişim kopukluğuna işaret eden pasifliği eleştirilir. Sağlıklı etkileşimin kurulabilmesini hadlerinin ve haklarının farkında, kendine gönderilen kılavuzları okumuş, kavramış, eylemlerine yansıtmuş kişilerin/kulların çoğalmasına bağlarlar. Sosyolojik mensubiyette ise toplumsal iktidarın kaynağının insan olduğu vurgulanır. Bilinçli bir kul ve bilinçli bir vatandaşın hakları, sorumlulukları; adalet, eşitlik talebi; devlet, vatan kavramına yaklaşımı ele alınır, birey ön plana çıkarılarak ona önem atfedilir.

Devletin siyasi, ekonomik, askeri vs. alanlardaki düzenlemeleri, yenilikleri ve yönelimleri edebiyatın/yazı hayatının şekillenmesine yol açarken yazı da siyasete yön tayin eder. Böylece çift taraflı bir etkileşim kurularak toplumsal, siyasi değişimleri gerçekleştirmede, halka kabullendirmede edebiyatın insanı ve toplumu dönüştürücü gücünden yararlanır. Tanzimat Dönemi'nde de bu gücün farkında olan aydınlar aynı zamanda dönemin edebî faaliyetlerini yürüttüler. Yetiştikleri ortam, aile, eğitim gibi etmenlerle ilk aşamada eski şiir geleneğinden biçim bakımından ayrılmazlar. Ancak Divan Edebiyatı geleneğinin formlarını korumakla birlikte içerik düzleminde zamanın ruhundan bağımsız metinler kurmazlar. Tanzimat Dönemi'nde öncü bir kişilik olan Şinasi'nin, Münâcât başlıklı şiiri bu durumu örnekler niteliktedir.

Klasik münâcâtlar günahkârlık ve pişmanlık duygularının yer verildiği şiirlerdir. Allah'ın bağışlayıcılığı ifade edilir. Kâinatın yegâne hâkimi Allah'tır. Her varlık onun kudretini haber verir. Ancak Şinasi'nin bu şiiri klasik münâcâttan ayrılan nitelikler taşır. Eser temelde Yaratıcı ile kâinat ve Yaratıcı ile insan arasındaki ilişkiye dayalı olarak iki bölüme ayrılır. İlk bölümde evren ve onun içinde var olan nesnelere fenomenolojik açıdan betimlenir. Küçük büyük bütün nesnelere önem, görev ve anlam atfedilir. Evrenin işleyişindeki düzen ve bu düzeni kuran Allah, ululuk âleminin padişahıdır. Klasik münâcâtlarda olduğu gibi varlık, onun eseridir ve emrindedir; varlıkların her biri, onun mevcudiyetini ispat eden delillerdir. Fakat deliller Şinasi'nin şiirinde çoğunlukla bilimsel biçimde ve astronomik varlıklardan örneklenir. "Akli bir tip olan Şinasi'nin Tanrı'yı ispat için 'objektif bir delil olarak kainatı göstermesi eskilerden ayrı bir davranış tarzını ifade eder" (Kaplan, 2000, s. 35). Verilen örneklerde Allah'ın varlığı kalp ile hissedilmekten ziyade akıl aracılığıyla ispatlanmaya çalışılır. Bu bağlamda "iman-akıl meselesinde İslâm geleneğinde en serbest anlayışın temsilcisi olan İbn Rüşd uzmanı olarak bilinen Renan'ın Şinasi üzerinde" (Kacıroğlu, 2009, s. 2137) kuvvetli tesiri kendini gösterir.

Şinasi, "Münâcât" başlıklı şiirinin ikinci kısmında insan ve Yaratıcı arasındaki ilişkiyi aktarırken insanın yaratıcıya karşı sorumluluklarıyla beraber 'yaratılmış' olmanın verdiği hakların da bilinmesini dile getirir. Çünkü "bilme dünya içinde-var-olmanın bir varlık minvalidir" (Heidegger, 2005, s. 63). İç dünyadan dış dünyaya yönelme, dünyayı ve yaşamı anlamlandırma ediminin ilk aşamasıdır. Dünyadaki varlığını, anlam değerlerini sorgulayan; kendini uhrevi ve dünyevi bağlamda garanti altına almak isteyen yeni insan tipinin sesinin duyulduğu şiirde, dünya içinde varolma bilincinin yansımaları söz konusudur. Bu kısımda günahlarından bahseden şiir öznesi klasik münâcâttaki yalvarmadan farklı tutum takınır. Varlığının farkına varmış, kulluk sorumluluklarının yanı sıra 'yaratılmış' olmanın verdiği haklarını da dillendirir. Yani 'talep eden', yaratıcının insana verdiği nimet olan aklıyla deliller arayan, neden-sonuç ilişkisini, akıl-kalp diyalektiğini önemseyen yeni insan profili söz konusudur. Metinde bu hususta standart söylemin dışına çıkılarak Allah-insan-doğa üçlemesinde 'akıl' sayesinde yeni ilişkiler ağı kurma çabası gözlenir:

Vahdet-i zâtına ‘aklınca şehâdet lâzım

Cân ü gönülümle münâcât ü ‘ibâdet lâzım

Şiir öznesi içten ibadet edebilmek için ‘verili’ düşünce dünyasına bilimsel şüphelerle yaklaşarak içsel ve dışsal gerçekliği bütünleştirme arzusu duyar. Böylece geleneksel bilgilerin bilimsel açıklama yoluyla doğrulanmasının insan-Allah ilişkisinde daha güçlü bağlar kurabileceğini vurgular. Şüphenin üstesinden gelmenin, beklentiler ve sonuçların aynı paradigmanda buluşmasının tek yolunun akıl olduğunu dile getirir. Çünkü insandan beklenen samimi bir kulluktur. Bunun sağlanabilmesi için de şüpheden arınmış ve iç huzura kavuşmuş kalp gereklidir. Ancak şiir öznesi her ne kadar insanın ‘aşkın’ ile olan ilişkisinde yeni bir tavır geliştirse de geleneksel inancın etkisinden kurtulamaz. Duyduğu şüpheden dolayı kendini ‘kötü’ ve ‘günahkâr’ sayar. Allah’ın varlığına aklı ile şehadet etmek gerektiğini, ancak o zaman şevkle ayetlere yöneleceğini belirttiği için pişmanlık duyan şiir öznesi, bir sonraki beyitte ondan af talep etmeye yüzü olmadığını söyler. Daha sonra af talep edememek de “fi’l-i şer” sayıldığından bunun daha günah olduğunu aydınlanmış bir bilinçle dile getirir. Çünkü Allah’ın bağışlayıcılığı şiir öznesinin günahlarından daha fazladır ve o, yarattıklarına karşı sonsuz kerem sahibidir.

Nur-ı rahmet niye güldürmeye rûy-ı siyehim

Tanrı’nın mağfiretinden de mi büyük günahim

Allah, kullarına karşı çok bağışlayıcı olduğunu çeşitli ayetlerinde ve peygamberleri aracılığı ile bildirir. Dolayısıyla şiir öznesine göre af talep eden herkesin bağışlanması bir haktır:

Bî-nihâye keremi ‘âleme şâmil mi değil

Yoksa ‘âlemde kulu ‘âleme dâhil mi değil

Şiir öznesine göre insan Allah’ın yarattıkları arasında bir varlık olduğu için onun rahmeti kendisini de kuşatmalıdır. Yaratıcıya karşı sorumlulukları ve yükümlülükleri olan kul, artık ‘mademki beni yarattın, mağrifetim her şeyi kuşatır, sonsuz keremim var’ diye söz veriyorsun beni de bağışlarsın diye bağışlanma hakkını dile getirerek adeta kendini ayetlerin ve hadislerin yasal güvencesi altına alır. Ama bu hak talebi Allah’a karşı tavır alış ya da isyan değil; insanî bir eylemin ve kendini dünyada konumlandırma, varlığını anlamlandırma çabasının sonucudur. Evrenle/ âlemlerle olan ilişkisini kuvvetlendirip mevcut düzende ‘salt şüphe’ nedeniyle yargılanmadan yaşama hakkını korumak ister. İtaatsiz ve otoriter yapıyı sorgular mahiyetteki söylemlerden ziyade otoritenin kendisine vermiş olduğu güvencenin bilincinde bir kimlikle yerini muhafaza etmeye çalışır. Suçluluk duygusundan kurtulmak için bilinç süreçlerini işleten şiir öznesi, günah işlemenin kulluğun gereği ve tabii acziyet olduğu sonucuna varır. Çünkü Allah insana nefis ve günah işleme yeteneğini vermeseydi o da günahsız olabilir. Onun günah işlemeye meyilli olma durumu şiirde suçun bağışlanmasına ‘şefaâtçi’ gösterilir:

Sehvine oldu sebab acz-i tabîi kulumun

Hem O’dur âlem-i ma’nide şefî’i kulumun

Şiirde olumlu ya da olumsuz yönleri ile bir bütün hâlindeki insanın, varlık imkânlarının ve sınırlarının bilincindeki sesi duyulur. Kendi yoksunluklarından utanç duymaya, Allah’a ulaşmadaki araçların amaç şeklinde algılanmasına karşı çıkan şiir öznesi, ‘eksiklik ve hatalarını’ bedel ödeme aracı değil Allah’ın lütfuna birer sebep olarak görür. Böylece yaratıcıdan kopma endişesinden uzaklaşarak onunla bağlarını kuvvetlendirir.

“Münâcât” şiirinde bireysel varlığının ve sınırlarının farkına varan insan “Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi”nde toplumsal varlığının bilincine eriştirilmeye çalışılır. “Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile Batı kültür ve medeniyetine yönelme [gerçekleşir], daha doğrusu devletin önderliğinde batılılaşma yolu açıl[ır]. İşte bu dönem içinde gerek Tercüman-ı Ahval gerekse Tasvir-i Efkâr gazetelerinde yayımladığı yazılarında Şinasi, Batı’nın ‘meşrutî’ yönetimini ve ‘Parlamento’ sistemini benimsemiş bir Tanzimat aydını olarak görünür” (Çalışkan, 2016, s. 89). Düşünce dünyasına kazandırdığı değer yargıları ile Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan insanlara yeni ufuklar açma gayretiyle hareket eder. Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi’nde Meclis-i Âli-i Tanzimat’ın/Tanzimat Yüksek Meclisi’nin kuruluşu sırasında kanunlara ve düzenlemelere bağlı tasarıların yazılı sunulması için halka resmi izin verildiğini belirten Şinasi, devlet yönetiminin ve devletin daha iyi olması için vatandaşların fikir beyan etme gerekliliğini bir hak ve sorumluluk şeklinde değerlendirir. Bunu gerçekleştirebilecekleri alan olarak gazeteyi gösteren aydın/Şinasi Mukaddime’de ‘yeni’ bir yönetilen rolü belirlemeye yönelik söylemlerde bulunur:

“Mâdam ki sosyal bir yapıda yaşayan halk bunca yasal görevler ile yükümlüdür, elbette sözle ve yazı ile kendi vatanının çıkarlarına dair düşüncelerini belirtmeyi kazanılmış haklarının bütünü sayar. Eğer şu iddiaya bir belge aranılacak olsa, eğitim kuvveti ile zihni açılmış olan medenî milletlerin yalnız politika gazetelerini göstermek yetebilir.” (“Tercüman-ı Ahval” Sazyek ve Sazyek, 2008, s. 375)

Tanzimat döneminde hem yöneten hem de yönetilen kesime yeni bir kimlik kazandırma çabası dikkat çeker. Kimlik bir insanın ya da toplumun ne’liğinin ve niteliklerinin bütünü; kişiyi veya grubu diğerlerinden ayıran vasıflardır. Dolayısıyla ‘kim’ ve ‘ne’ olduğunun bilincine varma sürecidir. Mukaddime’de yönetilenin ve yönetenin ‘ne’ olduğu hakkında bilgi verilirken vatandaş, millet ve devlet arasındaki bağdan bahsedilir; yeni neslin topluma dönük yanı vurgulanır. Halkın yönetimde çeşitli şekillerde söz sahibi olması gerekliliği üzerinde duran mukaddime toplumu uyaran ve uyandıran bir işlevdedir. Mukaddimedede devlete ve millete kanuni görevlerle yükümlü olan halk devletin ve vatanın gelişmesi için fikir beyan etmeyi de hakkı görmelidir. Dolayısıyla gazete aracılığı ile eleştiren, sorgulayan, varlığının bilincinde kimlikler oluşturulmaya çalışılır. Böylece zaten sorumluluk bilinci bulunan bireylere, hakları da hatırlatılarak evrensel değerlerin ışığında kendi milli menfaatlerini önceleyen, sorumluluk duygusuyla beraber geleceğin kaygısını duyan, vatani koruma ve milleti medeni milletler seviyesine taşıma vazifesini üstlenen, sorunlara çözüm öneren ve üreten yeni tipin doğuşuna zemin hazırlanır. Milletten düşüncelerinin merkeze yerleştirildiği iktidar vurgulanır. Bu da ancak kalp-akıl ikileminde akli öncelemekle/ ‘düşünmek’le mümkündür. Metinde akıl, kalp ve dil Tanrı’nın insana birer ihsanı olarak nitelenir. Münâcât şiirinde “Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım” diyen şiir öznesinin söylemiyle benzer tavır bu mukaddimedede devam ettirilir. İnsan Allah’ın hediye ettiği akılla düşünmeli, şükretmeli ve şükürünü ifade etmeli/konuşmalı düşüncesi vurgulanır:

Değil mi Tanrı’nın ihsânı akl ü kalb ü lisan,

Bu lûtfu etmelidir fikr ü şükr ü zıkr insan.

Söz, insanı çevreleyen dünya ile ilişki kurmasını sağlayan eylemdir. Bir şeyler hakkında söz söylemek varlığı, zamanı ve mekânı çözümlenme; onunla bağ kurma çabasından ileri gelir. Çünkü dünya ile ‘ilgi hâlinde olma’, çevredeki gelişmelere kayıtsız kalmama, verili dünyayı yapılandırma isteği ‘söz’ sayesinde anlam bulur. Bu sayede yaşadığı toplumu şekillendirme

gücünü kendinde bulan insan, bireysel varoluşuna kamusal güvence sağlar. Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi'nde toplum içinde edilgen yapıda bir kul değil, aktif, söz söyleme gücüne sahip, toplumsal yaşamını düzenleyen etmenlere müdahale edebileceğinin bilincinde vatandaşlar yetiştirmek amacındaki bireyin söze verdiği anlam, önem arz eder. Bunu için de gazete fikirlerin yayılmasında ve politik katılımın sağlanmasında, demokrasi kültürünü kurma yolunda araç olarak değerlendirilir. Halk “*dış ve iç durumdan seçilmiş olayları ve çeşitli bilgilerle diğer yararlı maddelere ilişkin konuları yayma ve açıklamaya araç olaca[k]*” (“Tercüman-ı Ahval” Sazyek ve Sazyek, 2008, s. 375) gazete sayesinde bilgilenecek, ürettiği bilgileri ilgili mercilerle paylaşabilecek, böylece yaşadığı dünya ile ilintili/ilişkili hâle gelecektir. Dolayısıyla Şinasi gazete sayesinde bu ilişkide planlayan, tedbir alan, düşünen, farkına varan ve bunları dile getirebilen; dünyada nesne konumundan çıkararak eyleyen, yön tayin eden düzeyine yükselen bireylerin doğumuna zemin hazırlamaya çalışır.

Sonuç

Fikirleri ve çalışmaları ile Türk Edebiyatında yeni bir çığır açan; insanın sorumlulukları olduğu kadar hakları da olduğunu vurgular mahiyette yazılar yazan; gazetenin halkı bilinçlendirme, kamuoyu oluşturmadaki işlevine dikkat çeken Şinasi, biri nesir diğeri nazım türündeki Münâcât ve Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi başlıklı metinlerinde birey-iktidar ilişkilerini sorgulayıcı tavırla ele alır.

Şinasi, Münâcât şiirinde ve Tercüman-ı Ahval gazetesinin mukaddimesinde insanın Yaratıcı'dan ve devletten kopma endişesiyle bireysel varlığını tehdit eden unsurlara ‘sırf boyun eğmeye ve itaate’ dayalı yaşama zorunluluğunun bulunmadığını hatırlatır. Hem dinî hem de beşerî kanunların sadece korku, tedirginlik yaymadığını; insandan daimî ve karşılıksız hizmet beklemediğini vurgular. Her iki merciin de insana sorumluluklarının yanı sıra haklar verdiğini ilgili alanlardaki kurallar dizgesi ile açıklar. Bu haklar ancak ‘düşünme ve bilme’ yoluyla fark edilebilir. Metinlerde altı çizilen husus insanın Allah'ın, kâinatın ve devletin dilini anlayıp iman ettikten sonra kendi varlığını kurabildiği; kişinin ancak o zaman yaratana, devletle gerçek/sağlıklı iletişimi sağlayabildiğidir.

Münâcât'ta yaratılmış olmanın getirdiği hakların bilincine varmayı önceleyen şiir öznesi söz konusudur. Metnin esasını oluşturan unsurlar, kendi kendisini sorgulayan kuldun ziyade, günahlarıyla sevaplarıyla bir bütün olduğunu, bunun doğallığını kabullenmiş ‘insan’ ve bu insanın haklarıdır. Şiir öznesine göre öte dünyayı güzelleştirme endişesinin şekillendirdiği kulluk, sadece yalvarma ve acizlik ile sınırlandırılmamalıdır. Münâcât'ta insan-Allah arasındaki bağıntı Tercüman-ı Ahval Mukaddimesinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyle doğru orantılıdır. Metinde sosyolojik göndermeler çerçevesinde kulluk kavramı sorgulanır, vatandaşlığın sadece yükümlülükleri içermediği, vatanın güzelleşmesi için fikir beyan etmenin en önemli sorumluluk ve hak olduğu belirtilir. Bu bağlamda Osmanlı'da tebanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan padişahın da kulu olduğu dikkate alındığında Münâcât'taki asıl meselenin sadece Allah'a kulluğun boyutları olmadığı anlaşılır. Allah'a yaklaşma biçiminin bile sorgulandığı bu söylemde eleştirilen husus kulluk kavramına yüklenen anlamdır. Mukaddimedede bu durum daha netleştirilir. Hem Mücat'ta hem de Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi'nde birey ön plana çıkarılarak ona dinî ve hukukî yasal güvencesi hatırlatılır. Her iki metinde de insanın yaşam evrenine yönelik bireysel ve toplumsal manada yeni bir insanın inşası söz konusudur.

Kaynaklar

- Çalışkan, A. (2016). Bir tür olarak münacat ve İbrahim Şinasi Efendi'nin Münacaat'ının tahlili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43, 88-139.
- Durmuş, M. (2014). Şiirsel tavrın öncülüğünde insanı yeniden düşünmek: Namık Kemal ve Hürriyet Kasidesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 240- 250.
- Eliuz, Ü. (2009). *Tanzimat dönemi anlatılarında feminist söylem*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Heidegger, M. (2005). *Varlık ve zaman*, (çev. Kaan H. Ökten), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kacıroğlu, M. (2009). Bir bunalımın anatomisi: Tanzimat şiirinde inanç krizleri. *Türkish Studies*, 4(1), 2127-2156.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A.Y. Tanzimat: modernleşme arayışı ve politik değişme, s. 9-38.
- Kaplan, M. (2000). *Şiir tahlilleri I Tanzimat'tan Cumhuriyete*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Korkmaz, R. (2009). Yeni Türk edebiyatına giriş. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* (ed. Ramazan Korkmaz), Ankara: Grafiker Yayınları, 13-42.
- Ortaylı, İ. (2017). *Tanzimat adamı ve Tanzimat toplumu, Batılılaşma yolunda*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 11-36.
- Parlatır, İ. (2006). Şinasi. *Tanzimat Edebiyatı* (Hazırlayanlar İsmail Parlatır, İnci Enginün, Ahmet B. Ercilasun, Zeynep Kerman, Abdullah Uçman, Nurullah Çetin). Ankara: Akçağ Yayınları, 71-126.
- Sazyek H. ve Sazyek E. (2008). *Yeni Türk edebiyatında önsözler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ulusoy Nalcıoğlu, B. (2005). Tanzimat dönemi Türk gazeteciliği ve Türk basınının ilkeleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 253-267.
- Yanardağ, M. F. (2010). Tanzimat dönemi fikir gazeteciliğinin önemli ismi Tasvir-i Efkâr ve toplumsal değişime katkısı. *Tercüman-ı Ahval'in 150. yılında İstanbul'da fikir gazeteciliği sempozyumu* (21-22 Ekim 2010), İstanbul: Emirler Matbaası, 1-15.